

RECENZÍÓK

Vojtek Éva

A demokrácia megújításának lehetősége a közösségi kapcsolatok tükrében
(Utasi Ágnes: Kötelékben. Szolidaritás-hálók és közélet)

Kurucz Ildikó

Jürgen Habermas: Esszé Európa alkotmányáról

A DEMOKRÁCIA MEGÚJÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGE A KÖZÖSSÉGI KAPCSOLATOK TÜKRÉBEN

Vojtek Éva

(egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék)

(Utasi Ágnes: Kötelékben. Szolidaritás-hálókat és közélet. Budapest–Szeged, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Belvedere Meridionale, 2013. 259 p.)

Utasi Ágnes írása igen fontos szintetizáló, hiánypótló munka, mely letisztult keretek között elmélkedik több szociológiai területen megvalósult kutatás eredményei alapján a közéleti tevékenység és a közösségi kapcsolatok együtt járásának jellemzőiről, törvényszerűségeiről, ötvözve ezzel a politikatudományi és a társadalomtudományi diszciplínák kiemelkedően fontos és aktuális kérdésköreit. A szerző a szociológia doktora, a társadalmi rétegződés, társadalmi kapcsolatok, életmód és életminőség témakörben számos, szintén hiánypótló és alapvető fontosságú mű gazdája, a közölt kutatási eredmények az általa vezetett kutatócsoportok munkája során megvalósított vizsgálatokból táplálkoznak, kétség sem férhet tehát ahhoz, hogy oktatók, kutatók, szakemberek számára egyaránt hasznos publikációt tartunk kezünkben. A több módszer együttes alkalmazásával megvalósított terepkutatás adatait a közösségi szerveződés, kapcsolatok, kapcsolathálózat, bizalom és demokrácia témaköreinek legnevezebb gondolkodói (pl.: Putnam, Dahrendorf, Angelusz, Fukuyama, Weber, Dahl, Barber) által megalkotott elméleti, fogalmi alapok keretezik. Ennek megfelelően a kutatás elméleti alapjait Barber demokrácia szemlélete adja, amelyben azt hangsúlyozza, hogy a „demokrácia alapvető feltétele a társadalmi közösségi részvétel, az állampolgárok közösségi beszéde, eszmecseréje, a közügyek iránti érdeklődése”, a „demokrácia alapvető eleme maga a közösségi lét” (28. o.).

A könyv a bemutatni kívánt téma sokszínűsége, valamint a kutatás eredményeinek szerteágazósága és gazdagsága következtében számos, egészen pontosan tizenhárom nagy, tematikus egységre oszlik. Az egyes szerkezeti egységek strukturális, tartalmi átfedéseket mutatnak, de igen részletesen, egy jól érzékelhető logikai szál segítségével, vezetik végig az olvasót a kapcsolatok általános bemutatásától egészen a mikro- és makroközösségek funkcionálási

jellemzői és a közélet, a társadalmi participáció részletes leírásáig. A nagyszámú és igen informatív fejezet közötti eligazodást és az olvasottak tematizálását nagyban segíti a nyitó és a záró fejezet, amely pontosan és világosan vezeti be az olvasót a közösség és a közélet kérdéseinek alapjaiba, majd hiány nélkül summázza a könyv mondanivalójának, a kutatás eredményeinek lényeges szegmenseit. A mű szerteágazóan és alaposan prezentálja a kutatások eredményeit, amelynek taxatív felsorolása meghaladná e recenzió terjedelmi kereteit. Jelen írásban elsősorban a demokratikus közélet és a participáció, valamint a közösségi lét kerül fókuszba, mely mind a politikatudomány, mind a társadalomtudományok egyik fontos vizsgálódási pontja. A recenzió célja, hogy Utasi Ágnes írásának ezen interdiszciplináris vetületeit hangsúlyozza, amelyek összekötik a szociológia és a politikatudomány igen fontos kutatási területeit, az életfeltételeket, valamint a demokratikus részvétel iránti igényt és lehetőségeket. Az összegzésben az írás a szociológiai és a politikatudományi terület szempontjából egyaránt érdekes eredményeket hordozó részeinek bemutatása kap tehát nagyobb hangsúlyt.

A szerző alaphipotézise szerint a „közösségi kapcsolatok igénye a demokrácia megújításának esélye” (9. o.). Ennek megfelelően kijelenti, hogy a közösség és a közélet szoros korrelációban van egymással. Hazánk esetében a közéleti praxis gyakorlásának igen alacsony szintjét magyarázza a rendszerváltást követően a tradicionális, gyakran kényszerű és a kölcsönös ráutaltságon vagy termelési kapcsolatokon alapuló közösségek, erős kötések erodálódása, teljes leépülése, melyet azonban nem követett a transzformáció időszakában új tradicionális vagy szervezett közösségi kapcsolatok kiépülésének hulláma. A szerző megállapítása szerint intenzív közéleti aktivitást hazánkban csak minden ötödik válaszadó végez, mely egybevág a kutatás egy másik eredményével, miszerint civil, szervezett közösséghez csupán minden negyedik válaszadó kötődik (10. o.). Bár a baráti kapcsolatok, magántársaságok jelenléte fontos az egyén életében, önmagában az a tény, hogy a társadalom háromnegyede kötődik erős baráti közösséghez, nem segíti elő a közéleti praxis folytatását, hiszen a közéleti aktivitás igazi katalizátorai a szervezett, civil közösségek lehetnének.

Közösségi létén a szerző „az egyének családon kívüli valamennyi közösségi kötelékét, valamint a családon kívüli közösségekhez tartozás igényét, vágyát” érti (107. o.), mely közösségi aktivitást, együttlétet, praxist egyaránt feltételez. A közösségi létet meghatározó életfeltételi dimenziók között a származás kulturális közösségi mintáit és a válaszadó jelenlegi jólétét találjuk, amely determinálja a társadalom egyes csoportjainak közösségi létre vonatkozó esélyét. A könyv kutatási adatainak összegzésével azt mondhatjuk, hogy a közösségi létre leginkább a legfiatalabbak, a fővárosban és megyeszékhelyen élők, a diplomával rendelkezők, illetve a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók a legesélyesebbek. A közösségi létbe való bekapcsolódásra pedig a legidősebb,

nagyközsegekben élő, középfokú végzettséggel rendelkező, középső vagyoni kategóriába tartozók lehetősége és esélye a legkisebb.

A szerző közéleti aktivitáson azokat a megnyilvánulásokat érti, „melyek révén az egyén szűkebb vagy tágabb közössége érdekében cselekszik, s tevékenysége a közösség számára fontos” (110. o.). Ehhez képest közéleti (politikai) praxisnak a hatalom visszásságaival szembeni aktív tevékenység, a köz érdekében történő fellépés minősül (115. o.). A közéleti aktivitás mindenképpen összetett, több szempontú fogalom, amely például jellemezhető a résztvevők involválódásának mértékével, a befektetett energia és anyagi források, az egyéni kockázatok, valamint az individuális és társadalmi szintű eredmények mentén (Kern és Szabó, 2011).

A közéleti praxis tartalmát Utasi három, a válaszadóknak feltett kérdéssel vizsgálta:

- a) aláírnának-e petíciót?
- b) részt vennének-e engedélyezett tüntetésen?
- c) részt vennének-e nem bejelentett tüntetésen?

A kutatás eredményei alapján a közösségi lét és a közösségi praxis mindhárom változója között közepesen erős korrelációs kapcsolat mutatható ki, azonban a megnyilvánulások radikalizmusának nem egyedüli feltétele az intenzív közösségi lét. Az ilyen jellegű praxist sokkal inkább a politikai-közéleti hatalom iránt érdeklődő, elkötelezett radikális személyek vállalják. Emellett összességében kijelenthető, hogy a „közösségi lét hierarchikus kategóriáit párhuzamosan követi a politikai-közéleti praxis átlagértékeit jelző skála” (119. o.). Közéleti megnyilvánulásokra tehát összegezve, többségében azok képesek, akik közösségi kapcsolatokkal, közösségi igénnyel és attitűddel élik (élhetik) életüket, csupán a radikalitás mértéke függ egyéb differenciáló tényezőktől, mint például a pártszimpátia vagy az elkötelezettség és a radikalitás személyiségjegyekben való tükröződése.

A közéleti-politikai praxis emellett a párttagság, pártszimpátia és a szavazás hármásával mérhető, amelyet az „amennyiben a következő vasárnap lennének a választások, elmenne-e szavazni vagy sem, illetve ha igen, melyik pártra adná le voksát” kérdéssel szondáztak a kutatók (116. o.). A közéleti politikai praxist (különös tekintettel a protest megnyilvánulásra) a pártszimpátia mellett tovább árnyalja az a körülmény, hogy a politikai párt éppen kormányon van-e, illetve fontos a szimpatizánsok átlagéletkora is. Ennek figyelembe vételével a közéleti-politikai praxissal élők között legnagyobb valószínűséggel a Jobbik szavazói jelentek meg, akik körében a legalacsonyabb az átlagéletkor és az általuk követett párt nem volt hatalmon a vizsgált időszakban.

A társadalmi participáció „a közösségi tagok részvételét jelenti az őket érintő problémák megoldásában, a döntések előkészítésében, a közösség érdekeit szolgáló döntési folyamatok kialakításában és alakításában” (123. o.). Önmagában a participáció vizsgálata mellett az írás a közösségi ügyekben és a min-

dennapi közéletben való részvétel mértékét, és a társadalom többségét érintő döntések befolyásolási képességét igyekezett feltérképezni. A szerző a kutatás eredményei alapján participációs indexet alkotott a közösségi létet és a közéletet alkotó változók bevonásával, melyet aztán ötszintű hierarchiába rendezett. A participációs index legfelső szintjére a minta 3,6%-a került. Ők azok, akik intenzív közösségi léttel és intenzív közéleti aktivitással jellemezhetőek. Nem ad okot bizakodásra az eredmény, mely szerint a skála másik pólusán, az alsó két szinten helyezkedik el a minta 47,5%-a, ahol a gyenge (37%) és passzív (10,5%) aktivitással és közösségi-közéleti részvételt megvalósító válaszadók találhatóak. A társadalmi participációs index egyes szintjeire kerülés esélyét elsősorban a gyerekközösségi tagság és a válaszadó iskolai végzettsége határozzák meg (125. o). A skála alsó szintjein elhelyezkedő közel 50%-os réteg tehát többnyire már gyerekkorában kimaradt a közösségi szocializáció esélyéből, illetve többségük maximum alapfokú végzettséggel rendelkezik (125. o). A demokratikus deficit okozói között említhető, hogy az eredmények szerint társadalmi participációra, a közösségi-közéleti viszonyok folyamatos és aktív alakítására potenciálisan mindössze a társadalom felső ötöde képes. A társadalmi részvétel, aktivitás tehát erős társadalmi-demográfiai meghatározottságot mutat.

A közösség és a közéleti aktivitás iránti igény mértéke, annak képessége igen nagy arányban magyarázható az életfeltételek alakulásával. A leghátrányosabb létfeltételekkel rendelkezők szükségleteiből hiányzik a tágabb közösség iránti szükséglet, míg az életfeltételek pozitív irányú változása a szélesebb közösségek iránti igény fokozója lehet. Utasi korábbi empirikus kutatásokra hivatkozva megállapítja, hogy szinte kizárólag az átlagosnál műveltebbek, a társadalom átlagos jövedelmi szintjét meghaladó anyagi körülmények között élők körében tapasztalható az állampolgári közéleti aktivitás iránti igény (30. o.). A közéleti attitűdöt szintetizáltan mérő skála és a közösségi lét összevont indexnek a kapcsolata egyszerű, lineáris korrelációval jellemezhető. A közéleti attitűdöt a közösségi lét, az iskolai végzettség, valamint a gyermekközösségi praxis (gyermekkorai kortárs közösségekben való részvétel) hatása alakítja (112. o.), amelyek mindegyike egyenlőtlenül oszlik meg a társadalomban. A könyv egyik fontos megállapítása, hogy a közösségekre – legyen szó magán- vagy baráti társaságokról, szervezett közösségekről –, magas fokú státuszhomogámia jellemző. Ez a sajátosság a kialakult társadalmi státuszhatárokat is tovább mélyíti, hátráltatva ezzel a társadalom közéletének tágabb közösségekre kiterjedő participációját, a társadalom demokratizálódását (98. o.). A részvételi demokrácia ezen válságjelensége, a demokratikus deficit megjelenése, nem új keletű gondolat. Számos szerző írásában megjelent már a képviselői demokráciák kiüresedésére, formálissá válására vonatkozó utalás, melyek közül több foglalkozik az állampolgárok közügyektől való elfordulásával, illetve az elitek uralkodásának kérdésével (Nizák és Péterfi, 2005).

A szerző nem csupán hazai viszonylatban operál a társadalmi participáció indexével, nemzetközi viszonylatban az európai országok közötti különbségek meghatározásához a bizalom és a közösségi kötelékek szintetizálásának lehetőségét használta fel, meghatározva így az egyes országokra jellemző participációs szintet. A keletkezett participációs indexek átlagértékei alapján öt hierarchikus csoport vált elkülöníthetővé:

a) Kiemelkedő participációs aktivitással kerültek élre a skandináv országok (Dánia, Norvégia, Finnország, Svédország, illetve Svájc és Hollandia), amelyek magas demokratikus közösségi aktivitást és magas bizalmi szintet tudnak felmutatni.

b) Jó társadalmi-közösségi-közéleti participáció jellemzi Nyugat-Európa tipikus jóléti országait, Németországot, Belgiumot, Franciaországot és Nagy-Britanniát.

c) Közepes, átlagos participációval írható le a kutatás alapján Ciprus, Észtország, Spanyolország és Izrael.

d) Gyenge participációs szint jellemzi Lettországot, Horvátországot, Lengyelországot, Portugáliát, Csehországot, Oroszországot, Szlovéniát és Szlovákiát.

e) A hiányos társadalmi-közösségi-közéleti participáció mentén meghatározható országok között pedig Bulgária, Magyarország, Görögország, Törökország, Románia és Ukrajna található (206. o).

Bár a posztzocialista országok jelentősebb mértékben érintettek a társadalmi bizalom meggyengülésétől, illetve a kapcsolatok és kapcsolathálózati rendszerek transzformációt követő erodálódásától, mégis úgy tűnik ennek örökségével nem azonos módon és mértékben küzdenek meg az egyes nemzetek. Utasi tipizálása jól mutatja, hogy Románia és Magyarország egy szinttel elmaradt a többi rendszerváltó országtól a participációs fejlettség tekintetében, a visegrádi országok mindegyike előttünk szerepel a sorban. Fontos kiemelni azonban, hogy a participáció a jólétben élő, egyenlőségre törekvő demokratikus társadalmakban éppen a kedvező életfeltételek következménye, annak feltétele és nem fordítva. Azok az országok, melyek nem szenvedtek el nemzetközi traumákat, kontinuum, harmonikus gazdasági fejlődést mondhatnak magukénak, kiegyensúlyozva ezzel társadalmi viszonyaikat, az egymás iránti bizalom szintjét és ezzel együtt a közéleti-közösségi részvétel mértékét.

„A közéletben közvetlenül részt vevők aránya valószínűleg akkor bővülne, ha koncentrikusan bővülő, az információáramlást segítő, egymásra épülő közösségek lennének” (26. o.), valamint nem elhanyagolható a társadalmi életésélyek, létfeltételek javításának szükségessége. Utasi Ágnes írásából megtudhattuk, hogy a demokrácia megújításának lehetősége kapcsolatainkban, közösségi részvételünkben rejlik, amelyet pedig nem kis mértékben határoznak meg társadalmi-demográfiai jellemzőink, köztük iskolai végzettségünk, ko-

RECENZÍÓK

runk, nemünk, lakóhelyünk jellege, valamint jövedelmi viszonyaink, éppen azok a társadalmi életesélyek, melyeket Ferge Zsuzsa az ellenálló egyenlőtlenségek kategóriájába sorol, s amelyek a hazai egyenlőtlenségek természetrajzában domináns, eddig kevésbé kezelt és kezelhető területeiként manifesztálódnak.

IRODALOM

Ferge Zsuzsa (2005): Ellenálló egyenlőtlenségek. *Esély*, 17. évfolyam, 4. szám. 3–41.

Kern Tamás és Szabó Andrea (2011): A politikai közéleti részvétel alakulása 2006–2010. In: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2011. 17–56.

Nizák Péter és Péterfi Ferenc (2005): A közösségi részvétel társadalmi és hatalmi beágyazottsága. In: Márkus Eszter (szerk.): *Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról*. Budapest, Nonprofit Szektor Analízis.